

Het spiritisme had natuurlijk reeds eind achttiende eeuw opgang gemaakt, onder invloed van (overigens onderling tamelijk uiteenlopende) romantische geesten als Swedenborg, Mesmer, Lavater, Jung-Stilling en Oberlin. Zij hadden ook in Nederland discipelen en navolgers: literati als Van Goens, Bilderdijk en Van Alphen, natuurwetenschappers als A. Numan en J. A. Uilkens en een aantal medici, gebiologeerd door het dierlijk spiritisme. Vanaf 1858 (het medium Home bezocht Den Haag en kort erna werd het spiritistisch gezelschap Oromase opgericht) werd het spiritisme *salonfähig*. En dan niet alleen onder ietwat zweverige lieden: zelfs de vrijdenkers van De Dageraad schonken er serieuze aandacht aan. Het moderne spiritisme bezat een natuurwetenschappelijke pretentie, want het geloofde in vooruitgang in continuïteit, in redelijkheid en wetenschappelijkheid. Daarnaast werd een sterk spiritistische thetische filosofie ontwikkeld (met name door S. F. W. Roorda van Eysinga), die zich als een alternatief voor het natuurwetenschappelijk positivisme aanbood.

Opmerkelijk was de belangstelling voor het moderne spiritisme in de kring van de Groninger en 'evangelische' theologen. En dat niet alleen van een excentrieke pedagoge als Elise van Calcar (die Swedenborg herintroduceerde en een aantal predikanten als D. P. M. Huet en M. Beversluis bracht tot een christelijk spiritisme), maar ook van theologen van naam als P. Hofstede de Groot, S. K. Thoden van Velzen en A. Rutgers van der Loeff. Wat zij zagen in het spiritisme was een nieuwe basis voor het geloof, inclusief voor het wonder, de Opstanding en het Eeuwig Leven; een bron voor geest en leven en daarin een nieuwe maatschappelijke bezieling; eigentijds en redelijk, een poging geest en natuur bijeen te houden en een alternatief voor het modernisme.

Jansen heeft een belangwekkend onderwerp aan de orde gesteld. Zijn Groningse dissertatie bewijst de betekenis van het spiritisme in de intellectuele en culturele discussie van die eeuw. Hij heeft veel materiaal aangebracht. Zijn boek heeft echter minder sterke kanten. De compositie is oorzaak van herhaling van feiten en gebeurtenissen, en de auteur lijkt al te snel tevreden met het constateren van invloeden van spiritisme. Negentiende-eeuwse theologen waren niet zelden onduidelijk, op zoek, ambivalent; identieke woorden verhulden uiteenlopende gedachtengangen. Jansen maakt aannemelijk, dat de Groninger theologie en mentaliteit elementen bezat, die een aantal volgelingen konden maken tot aanhangers van zoiets als het christelijk spiritisme. Maar zowel kwantitatief als kwalitatief poneert hij mijns inziens meer dan hij bewijst een sterke samenhang tussen Groninger theologie en het spiritisme.

G. J. Schutte

R. van Ginkel, *Groen-zwart. Texels in het hart. Beschouwingen over een eilandcultuur* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1995, 151 blz., f29,50, ISBN 90 5589 017 0).

De in deze bundel opgenomen essays vormen de neerslag van een historisch-antropologisch onderzoek dat de auteur tussen december 1989 en maart 1991 op Texel verrichtte en daarna op gezette tijden in diverse archieven voortzette. Vier daarvan, verschenen in de periode 1990-1995, stonden eerder in bladen als het *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, *Vrijetijd en samenleving* en *Holland*. Een vijfde essay zag speciaal voor deze bundel het licht. Eerder publiceerde de auteur naar aanleiding van zijn studie het proefschrift *Tussen Scylla en Charybdis. Een ethohistorie van Texels vissersvolk (1813-1932)*. Hij maakt door zijn aanstekelijke stijl van schrijven de lezer duidelijk geïnteresseerd voorde meer specialistische inhoud van het proefschrift. Hierbij is de auteur in zijn eerste doelstelling — het voor een groter publiek toegankelijk maken van zijn bevindingen — reeds geslaagd.

De eerste drie opstellen gaan over hoe de buitenwereld vroeger een beeld had van de Texelaars en hoe de Texelaars nu over hun eigen identiteit denken. De beide laatste artikelen handelen over de wederwaardigheden van vissers, een van de bevolkingsgroepen, die de beeldvorming over Texel voor een belangrijk deel bepaalden. Bij dit alles ontstaan er keer op keer nieuwe invalshoeken, die op een speciale identiteit van de eilandbewoners hun licht werpen. De auteur kan zich dan ook in zijn tweede doelstelling — de Texelaars zich bewust maken van hun eigenheid — geslaagd noemen.

Het eerste essay ('Een beeld van een eiland') betreft een beschrijving en analyse van in de achttiende en negentiende eeuw verschenen reisliteratuur over Texel en haar bewoners en de daarin vervatte beeldvorming en mentaliteit. Waar in het algemeen hoog werd opgegeven van het beschavingspeil van de eilanders, moesten vooral boeren het ontgelden: die waren volgens veel reizigers lui. In de ogen van de burgerij — vaak bezoekers van het eiland — stonden zij de vooruitgang in de weg.

Het tweede opstel ('Groen-zwart, Texels in het hart') behandelt de aanvankelijke verzwakking en latere versterking van het lokale bewustzijn in de twintigste eeuw en de wijzen waarop deze omwentelingen tot uiting kwamen. Veel van Texels culturele erfgoed dreigde in de loop van de tijd onder invloed van moderniseringsprocessen te verdwijnen, of is daadwerkelijk verloren gegaan. Maar daar kwamen nieuwe betekenisvolle symbolen voor in de plaats — de TESO (Texels Eigen Stoomboot Onderneming) is daar een voorbeeld van — en de eilandbevolking is mede met deze zinnebeelden de eigen identiteit steeds sterker gaan benadrukken.

Het derde stuk ('Ouwe Sunderklaas') behandelt een soortgelijke thematiek, ditmaal specifiek toegelicht aan de hand van ontwikkelingen in de viering van een lokaal feest gedurende de negentiende en twintigste eeuw. Waar Nieuwe Sunderklaas het moest afleggen tegen de vastelandse variant van de Sint-Nicolaasviering, kende het Ouwe Sunderklaasfeest, vooral sinds de jaren vijftig van de twintigste eeuw, een sterke opleving. De uitgebeelde thema's tijdens de traditionele optochten zijn lokaler en politieker geworden. Zij benadrukken steeds meer het aparte karakter van de eilandbewoners.

Het vierde artikel ('Een onfortuinlijke berging') behandelt de perikelen rond een illegale berging van lading uit een eind 1865 gestrand schip en de bestraffing van de wetsovertreders. Deze kwestie wordt toegelicht met behulp van de memoires van één der betrokkenen, visserman Frederik van der Vis. Zijn visie wordt gecontrasteerd met die van de rechters, die Van der Vis en tien companen tot zes maanden eenzame opsluiting veroordeelden. Ook wordt verslag gedaan van de ervaringen van Van der Vis in de gevangenis, lotgevallen die in een algemenere context van misdaad en straf in die dagen worden geplaatst.

Het vijfde essay ('De Afsluitdijk voltooid, de visserman berooid') gaat in op de gevolgen van de afsluiting van de Zuiderzee voor de Texelse kustvissers en hun collectieve strijd om erkend te worden als belanghebbenden bij de Zuiderzeesteunwet. Zij hebben daarvoor in de jaren dertig een langdurig gevecht moeten voeren. Ook in dit opstel gaat het om contrasterende zienswijzen: die van de vissers en die van de overheid. Tevens wordt licht geworpen op de (onjuistheid van het imago van aartsindividualisten dat vissers aankleeft.

Aan de bundel is tenslotte nog een uitgebreide literatuurlijst toegevoegd. Hopelijk vindt het voorbeeld van deze bundel in zijn twee doelstellingen navolging bij andere antropologen, sociologen, historici en volkskundigen. Het is duidelijk, gezien de grote populariteit van amateur-historische verenigingen, dat er onder de Nederlandse bevolking grote belangstelling bestaat voor interessante en leesbare publikaties over de eigen identiteit van stad, dorp of gehucht.

W. L. Korthals Altes, *Changing economy in Indonesia. A selection of statistical source material from the early 19th century up to 1940*, XV, *Prices (non-rice) 1814-1940* (Amsterdam: Koninklijk instituut voor de tropen, 1994, 175 biz., f48,-, ISBN 90 6832 658 9).

De uitgave van afleveringen in de reeks bronnenpublicaties getiteld *Changing economy in Indonesia* is in een stroomversnelling geraakt. Het project loopt al twee decennia en er zijn inmiddels zestien volumes verschenen, waarvan echter de helft gedurende de laatste vijf of zes jaren. De blauwe boeken van het eigenaardige oblong formaat, waarvan de samenstellers ongaarne afstand lijken te willen doen, hebben inmiddels een vaste positie verworven in de verzameling van elke serieuze beoefenaar van de economische en sociale geschiedenis van het toenmalige Nederlands-Indië, in het bijzonder buiten 's lands grenzen waar de oorspronkelijke publicaties van het Centraal kantoor voor de statistiek minder binnen handbereik zijn. Deel XV is eigenlijk de zestiende aflevering in de reeks en vormt een welkome aanvulling op een van de publicaties uit de beginjaren van het project, te weten het boek met de rijstprijzen uit 1978 (deel IV). Deel XV heeft weliswaar een weinig tot de verbeelding sprekende titel maar bevat een schat aan gedetailleerde prijsgegevens. Iedereen, die vertrouwd is met de fragmentarische en verre van éénduidige informatie over de prijzen in Nederlands-Indië, weet hoeveel werk achter elke cijferreeks schuil gaat. De benodigde uitzoekerij is bij Korthals Altes in goede handen geweest.

Dit boek bestaat uit een korte inleiding (15 pagina's) gevolgd door meer dan 130 pagina's zorgvuldig becommentarieerde tabellen; hieraan zijn toegevoegd enige bijlagen, de bibliografie en een enkele grafiek. De uitgave is geheel conform het stramien van de reeks. De prijsgegevens zijn gerangschikt in vier afdelingen: invoerprijzen, uitvoerprijzen, prijzen op de binnenlandse markt en vrachttarieven (ofwel prijzen van vervoersdiensten). De periode varieert nogal. Bij enkele uitvoerprodukten vangt de reeks in 1810 aan terwijl de meest gedetailleerde prijzen op de binnenlandse markt alleen vanaf 1913 zijn gegeven. De reeksen lopen als regel door tot 1940. Curieus genoeg vangt geen enkele reeks in 1814 aan, het beginjaar zoals in de overkoepelende titel van het boek vermeld.

De tabellen verschaffen een inzichtelijk beeld van het niveau van prijzen en kosten waarmee zowel de producent voor de export als de consument te maken kregen. De kwetsbaarheid van de Nederlands-Indische exportproductie blijkt overduidelijk uit de algehele prijsdaling in de late jaren twintig die al in 1929 in een niveau resulteerde dat slechts de helft was van het niveau uit 1925. Voorts leert de in consumptie geïnteresseerde lezer dat de overtocht naar Batavia rond de eeuwwisseling jarenlang hetzelfde kostte, te weten, f 800,- voor een enkele reis, en voorts dat Amstel bier in de jaren dertig goedkoper was dan Kloster bier. De trends op de lange termijn van 120 jaar (1820-1940) worden in heel kort bestek (vijf pagina's) bijeengebracht door Korthals Altes; in feite geeft hij hiermee een fraaie prijsgeschiedenis in miniatuur van Nederlands-Indië.

De auteur heeft de informatie gegeven die hij heeft gevonden en het zou vruchteloos zijn te twisten over de keuze van goederen en diensten. Mijn afsluitende kritische kanttekeningen betreffen dan eerder enige onvolkomenheden bij de verslaglegging. Een voorbeeld heeft betrekking op het samenvattende gewogen indexcijfer van de uitvoer. In de inleiding wordt gesteld dat de wegingscoëfficiënten gebaseerd zijn op het tienjaarlijkse gemiddelde volume per produkt (15) terwijl uit de toelichting bij de berekening gelukkig blijkt dat het om het aandeel in de waarde gaat (161). Verder vraag ik me af of het verstandig is een veel voorkomend produkt zoals gebleekt katoen te duiden als 'madapollam', een term die niet tot de woordenschat van elke gebruiker zal behoren. Tenslotte is het een raadsel waarom geen correlatie-coëfficiënt is uitgerekend tussen de drie gereconstrueerde indexcijfers: uitvoerprijzen, invoerprijzen en